

Teckning av Bror Hjorth.

DET är inte säkert att en spelman har en fiol. Men ett visst kynne, ett sjuvärdes humör, entusiasm, känslighet, någon sorts generositet, den spänning i själen, som föder konstnärlighet, det kan han knappast vara utan. Det finns spelmän, som aldrig tagit i en fiol, men man ser dem på blicken, man känner dem. Några av dem är stora i anden, och de mindre är ganska många. Men det sikts och sällas länge i detta råmaterial, innan de blir kvar som kan bära fram sitt kynne i toner. Öden och tillfälligheter spelar in.

Bland de många med rätta kynnet är inte många musikaliska. Bland de musikaliska får många aldrig lära sig spela. Många av dem som kan spela spelar inte folkmusik, och många av dem som spelar

Hjort Anders

och andra spelmän

LARS MADSEN

berättar om svenska spelmän och deras låtar. Om skomakarn som inte lagade skor utan hyggde fioler. Om bonden som glömde häst och plog för att leka på felan. Om »Olle på öa» — och om Hjort-Anders, den ouppnåelige mästaren.

Olov Knut Ekvall (= Olle på öa) bor på Romanö i Sommen i Östergötland. Han skrudar sig ibland i sin spelmansuniform och drar ut på turnéer. Senast i somras for han längs Sveriges kuster i den här kosterbåten som han egenhändigt byggt.

folkmusik spelar inte på gehör. Den fullgångne spelmannen är kvintessensen av en hel kultur, en essens, som dock förekommer här och var, tappad på både långa och kantiga och korta och runda glas.

Skomakarn som inte lagade skor — och bonden som glömde hästarna!

JAG minns några olika spelmän, t. ex. skomakare Remelin nere på Listerlandet i Blekinge. Han var olika. Han var ett med sin fiol, så han hade tagit utseendet efter den, han höll huvudet med samma sväng i nacken, som fiolhuvudet hade ovanpå sin hals, han hade kammat håret i

en lock framåt uppåt precis som sniderierna och öronen stod rätt ut ner på halsen som på fiolen.

När vi hankade på ville han först inte ta emot, och vi begrep honom väl, ty på dörren hängde en skylt där han skrivit: »Här lagas inga skor, här byggs bara fioler.» Han bar på något som inte fick näring nog bland halvsulorna.

Jag sökte en gång Johan Olsson i Uppsala. Då hade han cykelreparationsverkstad på en gård vid Syslomansgatan. Den var inte så lätt att hitta. Men vi listade ut var den var genom att mot en vägg stod flera cyklar lutade. Samtliga utan luft i bakringen. Var ingången till affären var,

Leonard Larsson prövar nya traktorn medan sonen tittar på. Men kommer det nå'n som pratar musik får plöjningen sitta emellan — då glömmes »Viksta-Lasse» tid och rum och kan spela i många timmar.

det förstod vi endast på skylten som hängde där. »Är på kaféet. Kommer om 10 min.»

När det hade gått en halvtimme gick vi till kaféet. Jo, det var länge sedan Johan Olsson gått. När vi kom tillbaks till affären, jag minns så väl vilken dag det var, det var en tisdag, för då hängde en ny skylt på dörren. »Kommer igen på torsdag.» Där stod vi och kände oss lika tomma som bakdäcken. Se det hade kommit en spelning emellan. Och en riktig spelman kan inte ha sådant som binder.

Det hände en musiker att han kom bortåt Viksta i Uppland, där Leonard Larsson bor. Leonard, vanligen kallad Viksta-Lasse, är en liten, rödkindad man med mjukt leende, han ser ut som om han tagit felan med sig och klivit direkt ned från Härkeberga kyrktak, jag tror inte det finns en snällare lekare än Lasse. Min sagesman letade sig till gården, där Lasse gick och plöjde efter två hästar. De började prata, de kom in på musik, och när Lasse fick klart för sig vem han talte med, så la han tömmen över plogen, for iväg in, plockade fram fiolen och snart var de båda borta från tid och rum, de spelte i timmar, medan hästarna ute på gårdet snodde in sig i tömmar och skacklar.

»Olle på öa», en östgötaspelman

SITUATIONEN är klassisk. Hur många gånger har inte spelmannen fått idén till sin melodi bak plog och harv, han har sprungit från dragarna till fiolen för att fästa den medan han haft taget om den. Om också snärjd av det jordiska får en spelman aldrig låta sig bindas.

En del spelmän blir bäst på dans, med en beundrande publik, med stimulans av

ungdomens dansglädje, applåder och gott dricka. Men »Olle på öa», Olle Knut Ekvall, den kände spelmannen som lever på sin ö nere i sjön Sommen i Östergötland, han är bäst i ensamheten.

Tidigt på sommarmorgnarna, när fågellivet är starkast, då träder han ut i sårken på den lilla altan han har på sin röda kåk. Det glittrar i hängbjörkens blad av morgonsol, det surrar av humlor i trädgården, en kåre krusar den blanka sjön — en markens längtan och lyckostund. Aldrig spelar Olle som då. Han står där på krumma och håriga ben, med hardangerfelan under hakan. Lika lyckligt ensam, som han kan vara olycklig i sällskap. Vilken akustik! Han vet att han är fjärrilen i visan, som lever i stunden, som värmer sig i solen, medan myrorna sanilar och gnider och till slut biter av fjärrilens vingar. Han vet att intet kväver så anden som de alltför tunga materiella bekymren, och han tar konsekvenserna, som ibland kan bli hårda för en ensam man på en ö.

*Minnen ler och hjärtat lider
och jag säger jag är nöjd,
men vad som inom mig
svider
det vet Gud i himlens
höjd.*

Och av hjärtat hatar han brackorna, de som frågar, vad ska du ha för din fiol, vad kostar din ö, den som inte unnar en gammal man de smulor av lyckomöjligheter livet ännu kan ge honom.

Varmt talar han om det konstnärliga ansvaret, om målet och kärnan, som måste finnas även i skämtet och leken. Varmt talar han om ensamheten som föder sköna och allvarliga tankar. På hösten, när man stirrar fläck, ser man vad man aldrig såg, när det var ljust och trevligt. Så tändes ljus i spelmannens hjärta medan det mörknar utomkring. Han bär en längtan, Olle, i sitt bagage, han charmar genom en äkta naivitet som »halkat ner på en strimma sol från Vår Herre».

En hälsning till döda timmerkörare

JAG minns Kalle Gudmundsäter uppifrån Transtrand. En avlägsen bygd ligger folkmusiken närmare än en tätort, menar han. Och ju närmare fattigdomen, dess närmare folkmusiken.

Han gick en vinter i timmerskogen med körslor, sträng vinter, dåligt underfruset, dåliga inkomster, många att mätta. Han körde en urgammal basväg och medan han drog fram där, dag efter dag, då formade det sig. Den öde marken, döda vänner, gamla som före dem slitit på den vägen, allt det låg bakom och inuti den låt som tog form, en hälsning till döda timmerkörare. Arbete, bygd och natur gled in i den låten.

Men låtar kan komma till genom människor också, sade Gudmundsäter. En del människor är som en helgdag, andra är sådana att det inte kan bli trevliga toner. Deras inflytande kan sitta i länge. En kväll trängde sig alla deras spyor och galla på, det blev en låt, alldeles av sig själv, med kvinter som skorrade, med gnäll och lösa strängar. Det var någon annan som talte genom spelmannen och det var som om Hornper skrapa klöven mot förstubron.

Remelin är skomakare till yrket, men ibland kan man finna en lapp på hans dörr. »Här lagas inga skor. Här byggs bara fioler.» Han har kammat håret i en lock framåt, precis som sniderierna på fiolen.

Kalles musik får tolka vad inga ord kan säga.

Zorn gav Hjort-Anders en gyllene regel

HJORT-ANDERS, Bingsjö-karlen, som kommit att betyda så mycket för vår allmogemusik, han fyllde 85 år nyligen. Trots detta spelar han ännu med ett driv och en renhet, som ni får söka maken till. Han har haft 42 lärjungar, som han lärt spela på gehör, utan noter. »Låtens dialekt måste bevaras», säger Hjort-Anders, en regel som han lärde av Zorn 1909 och sen dess haft som sitt spelmans-evangelium. »Det är stråken som skall tala om låten skall leva» är ett annat visdomsord efter Hjort-Anders. Självtalar han helst med stråken, han kan precis som alla andra konstnärer stänga väl till sig om han anar oråd, att man är på jakt efter hans dyrt förvärvade färdigheter. Nog har han lärt av näcken, han hörde honom vid stänget, där han släppte fram timret, men den som inte har sådant öra så han själv hör musiken i vattnet, hur rikt den skiftar, han kan gärna få gå och vara rädd för näcken. Mest varje spelman har någon mästare han lärt av. Hjort-Anders oförlämlige hette Pekkus-Per, den obeskrivlige, en gud bland spelmän. Men Hjort-Anders själv står för många som guden och den ouppnåeliga förebilden, traditionen lever vidare, levande.

Hans signum är kanske för mer än de flesta i våra dar den stränga fasta formen, ett krav som endast framhäver det känsloladdade ursprunget till hans musik.

*Och djupt i ditt hjärta du bar
en skönhetslängtan, som stundom slog ut
i blom, när arbetstiden var slut —
men synernas timma kvar.*

Jag minns Bengtsson i Griggebo i norra Uppland. Han spelade litet vekt och vemodigt, utan änglalat i strängarna och satan i stråkföringen. Men kom någon kläpare och anmärkte, då var han lika arg på kritiken som han inför vår Herre var öd-

Viksta-Lasse, en liten rödkindad man med ett mjukt leende, som ser ut som om han klivit direkt ned från Härkeberga kyrktak. Skulpturen är en gåva på 50-årsdagen från konstnären Bror Hjorth.

Nästa vecka!

BERLINS 38:e BREDDGRAD

kallas ibland Potsdamer Platz där öst- och västzon möts och man kan studera det tyska problemet i ett nötskal. Olof Lennart Praesto berättar om den underjordiska hållplatsen där smockan alltid hänger i luften, om hatet mellan väst- och östpolis, besök i östpolisens huvudkvarter och det stora propagandakriget med Ljustidningen som lyser långt in i östsektorn.

MÖTE PÅ FRANSBERGS GÅRD

där ett sjuttioal SLU-ungdomar samlas i hemmiljö besöks av Paff och Sias som i text och teckningar berättar om vårt lands största politiska ungdomsförbund som årligen anordnar över 10 000 tävlingar.

JORDSKRED 1911

heter Z. Höglunds nya artikel i serien »Minnen i fackelsken», han berättar om det omvälvande valet och diskussionerna om »ministersocialismen» som blev aktuella. Dessutom ger han roliga närbilder av den hetlevrade lantarbetarprästen H. F. Spak, »hoppande» Kabbarps-Nilsson m. fl.

mjuk och medveten om musikens storhet och sin egen ringhet. Han bar på den fina känsliga stoltheten.

Inbördes avundsjuka har varit många spelmäns svaga sida. Det är skötesynden inom alla konstnärsgrenar. Det får aldrig plats mer än en taltrast i varje talltopp.

I de täta böndernas ögon var spelmannen en strunt. Sällan skar han guld och samlade i lador. »Varder lekare slagen, det skall alltid vara ogillt», stod det redan i västgötalagen. Men han dög vid fest och kalas, tills glädjen blev en synd och nyckelharporna slogs sönder i väckelsernas tid, då ökades spelmännens börda.

I våra dar har han fått nytt värde och hans musik tycks oss renare med åren, den åldras vackert. Men det vackraste i det gamla tonar bort och det originellt nyskapande tunnas ut. En konstnär med fiol får lika litet som någon annan gå stråkvägen.

Spelmansnävar — arbetsnävar!

EN spelmans hand är arbetsnäven. Hjort-Anders fingrar har krokmat i ålder, »men när jag tar om fiolen, så ser jag ju att de kröker åt rätt håll», säger han. Och fingrarna far som lärvingar. Många spelmäns nävar är jordbrukarhän-

der, brunbarkade, breda, så fingrarna knappast får plats bredvid varann, med nedslitna naglar och mångahanda ärr efter redskap och nappatag. Det finns spelmansnävar, som är som släggor, som nyptänger och hammare, nävar som rätar hästskor, smedsnävar som järn, som man skall hälsa försiktigt i, och ändå, när de tar i fiolen, så kan de smeka fram något osägligt, och kanske göra det väl så bra som fruntimmershänder eller skrivkarlsnävar.

En spelmans fot. Ja, den är följsam och omöjlig att hålla stilla, om det är takter i honom.

En spelmans hjärta, det vet vi i regel så litet om, för vi kan inte se det. Det kan vara slutet och fast, det kan vara genomborrat som ett såll, men vi känner om det lever, vi känner det när han tar i sin fiol.

En spelmans hållning är en spegelbild av honom själv. Den ene knäar, som pumpade han upp tonerna nånstans underifrån, den andre står bredbent och trygg som ägde han alla feta gårdar och spelte ner sol över dem. En kryper ihop som hörde musiken hop med magknip, en annan håller blundande och salig sin fiol som smekte han kärestan. Men alla lyss de efter något inifrån eller utifrån.

Forts. sid. 37.

arbetsklädda och halvberusade män och bråkade med ordningsvakten. Hon saktade in stegen och lyssnade på replikerna i förbifarten.

Det finns de som är olyckligare än jag, tänkte hon, jag behöver åtminstone inte bedöva mig för att kunna härda ut...

Hjort-Anders och andra spelmän. Forts. fr. sid. 5.

En spelmans heder är att slå vakt om det han vet är det bästa inom honom. Spelmannen och hans hustru har inte alltid samma åsikt om vad som är det bästa. Av henne beror mycket.

EN spelmans instrument. Det är nog olika med det. En del menar att instrumentet bör tåla, om inte lika mycket som en harv, så nära nog. Andra, de flesta, sköter det som lindebarn, filar på stallet, flyttar ljudpinnen och lyssnar, dammar invändigt med risgryn, håller det i stämning och trimmar fiolen till en klang så den ljuder minuten efter de lyft stråken. Och den som har flera instrument använder dem efter sinnesstämning.

Vem som helst spelar inte på vilken fiol som helst, lika litet som han passar till alla låtar. En del gör han bättre. Och den får bästa klangen som bäst lärt instrumentets hemligheter.

Men tomt och ödsligt blir livet för den spelman som mist sin fiol, den har förlorat en vän, en hjärtanskär, en livsledsagerska. Jag hörde en spelman berätta hur han aldrig kunde glömma blicken hos vännen, som kom och bad att få låna fiolen. Han hade måst sälja sin, nu kunde han inte längre motstå, han blev för spelsugen.

En spelman är själv ett instrument. För folksjälens längtan och vemod, för människosinnets behov av fest och färg, för den egna driften mot något som är vackert, vackert så att det aldrig kan sägas. Det som det skall bli något med måste i regel pressas genom svårigheter, järnet glödgas och hamras och bockas och kröks, essensen, den klara, aromatiska, över-sinnligt flyktiga droppen, den pressas fram av obevekliga krafter. När livet spelar på spelmannen, då är stundom stråkföringen hård, den stråken talar strängt, så att melodin ska leva. Spelmannen som leker, som glittrar fram sina tongångar, han anar eller känner eller stundom vet, att det glittret aldrig skulle rätt synas om det inte stod mot en mörk botten. Han känner att folkmusiken, varifrån den sen hämtat sina mönster, ger uttryck åt en stämning inför livet, som knyter oss samman med generationer som gått före oss och som förenar alla dem som älska denna musik. Han vet att för detta är det han som är instrumentet. Han vet att det inte alltid går att leka sig fram till detta, det fordras ibland, trots vardagens penningbekymmer, trots oförstående omgivning, att annat får vika för denna längtans skull. Man kan få sina ryck för fullkomlighetens skull, när man bär på längtan efter något outhärligt. Då kan det hända att den förvånade kunden kan finna en skylt på skomakarens dörr. »Har lagas inga skor, här byggs bara fioler.»